

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

<https://doi.org/10.15407/vuchk2024.01.005>
УДК 94:323.281:355.486(477)

*Ярослав ТИНЧЕНКО**

Справа «Харківської петлюрівської організації»: загадкова історія старшин полку ім. Богдана Хмельницького

Метою статті є розкриття механізму інфільтрації співробітників ГПУ УСРР в середовище активних учасників збройної боротьби проти радянської влади для їхнього подальшого використання у провокаціях проти колишніх вояків Армії УНР та викритті українського підпілля. Також досліджується подальший життєвий шлях осіб, які у 1920-і рр. мешкали в УСРР та фігурували у кримінальних справах ГПУ, а пізніше за нез'ясованих обставин опинилися в еміграції у США.

Методологія ґрунтується на принципах науковості, історизму, усебічного дослідження архівних джерел. У процесі роботи було застосовано

* *Тинченко Ярослав Юрійович* – кандидат історичних наук, заступник директора Національного військово-історичного музею України з наукової роботи, м. Київ (Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5886-4168>; lemborg_landwer@meta.ua

проблемний, хронологічний, порівняльний, пошуково-генеалогічний методи.

Висновки. Органи ЧК–ГПУ ретельно слідкували за всіма колишніми активними учасниками збройної боротьби за незалежність УНР на теренах УСРР. Для виявлення їх справжніх настроїв, думок, а також можливих антирадянських намірів та планів ГПУ широко вербувало агентів серед колишніх ветеранів Армії УНР. Співробітники ГПУ схиляли колишніх військовослужбовців до відвертих розмов та інспірували створення неіснуючих антирадянських організацій. Однією з таких операцій стала справа т.зв. «Харківської петлюрівської організації», інспірована ветеранами Армії УНР, агентами ГПУ Петровським та Трофименком (Васильєвим) восени 1921 р. Об'єктами розробки агентів ГПУ стали передусім колишні старшини 1-го Українського козацького полку ім. Богдана Хмельницького, а також інші бійці Армії УНР, які мешкали у Харкові та на Полтавщині, й остаточно не змирилися з перемогою радянської влади.

Двоє осіб, які фігурували у справі т.зв. «Харківської петлюрівської організації»: колишній командир полку ім. Богдана Хмельницького Степан Лазуренко та професор медицини Михайло Міщенко, у 1940-і рр. опинилися у Німеччині, а пізніше емігрували у США, де відігравали помітну роль серед української еміграції.

Ключові слова: ГПУ УСРР, Армія УНР, 1-й Український козацький полк ім. Богдана Хмельницького, українська еміграція, Степан Лазуренко, професор Михайло Міщенко.

Звіт про «петлюрівське підпілля» 1921 р.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України зберігається звіт про викриття восени 1921 р. т.зв. «Харківської петлюрівської організації»¹. В історичній літературі, присвяченій історії та діяльності органів ЧК в Україні, немає жодної згадки про цю справу.

Головними фігурантами у справі є старшини Армії УНР, переважно ті, які раніше служили у 1-му Українському козацькому полку ім. Богдана Хмельницького, й у 1920 р. опинилися у радянському Харкові. Завдяки провокаторам (завербованим також з числа ветеранів Армії УНР) органам ЧК вдалося встановити, що ці «богданівці» (як називали вояків 1-го Українського козацького полку ім. Б. Хмельницького) вороже

¹ ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 427, т. 3, ч. 3, арк. 1–12.

налаштовані до радянської влади та чекають на нагоду виступити проти неї.

У звіті також фігурувало два у подальшому непересічних діяча української еміграції у США. По-перше, це колишній командир цього полку сотник Степан (Стефан) Лазуренко (Лазаренко). Причому зазначалося, що він – не простий фігурант справи, а особа, яка має зв'язок з закордонним Головним повстанським штабом (вочевидь, йдеться про партизансько-повстанський штаб Юрка Тютюнника). Як склалася доля Степана Лазуренка у 1920–1940-і рр. – невідомо. Але він несподівано з'являється у 1950-і рр. у Сполучених Штатах Америки. Другий діяч – не менш цікава фігура. Це лікар-психіатр та нейрофізіолог Михайло Міщенко, який помер у 1974 р. у Мінеаполісі. У звіті він згадувався, як «слухач Медичної академії, колишній офіцер Богданівського полку, який очолює наявний у Медакадемії осередок».

На превеликий жаль, крім цього звіту, доки що більше не вдалося виявити ані архівно-кримінальних справ, ані інших документів т.зв. «Харківської петлюрівської організації» 1921 р. Цілком можливо, що інші документи по цій справі у ГДА СБ України відсутні саме через те, що вона була якимось чином пов'язана зі створенням та діяльністю радянської агентури у середовищі колишніх ветеранів Армії УНР, у тому числі – знакових.

Зокрема, у звіті йдеться про двох агентів-провокаторів: Митрофана Петровського та Петра Трофименка (Васильєва).

Перший із них проходив по справі змови петлюрівців у Харківській школі червоних старшин у вересні 1920 р. В архівах України ця справа також відсутня, і відома лише з рукопису книжки С. Дукельського «ЧК на Україні»². Досліджуючи обставини цієї справи, вдалося виявити матеріали лише на кількох фігурантів, які були репресовані в індивідуальному

² Дукельський С. ЧК на Украине. – Едмонтон, 1989. – С. 110.

порядку³. Митрофан Петровський був також заарештований, але архівно-кримінальної справи на нього виявити не вдалося. Звіт 1921 р. проливає світло на цю обставину: Митрофан Петровський був завербований органами ЧК і у подальшому працював їх агентом.

Другий агент-провокатор – сумнозвісний Петро Трофименко (Васильєв). Той самий, який відіграв трагічну роль у розгромі українського повстанської руху 1921–1923 рр. Демонструючи українським старшинам офіційний часопис Армії УНР «Син України» зі своєю фотографією, він миттєво завоював довіру і в подальшому представлявся як агент Партизансько-повстанського штабу⁴. Важливо також відзначити, що ще порівняно нещодавно, упродовж 1920 р., Петро Трофименко був дійсно відважним командиром полку, а потім куреня у складі Чорноморської бригади 2-ї Волинської дивізії Армії УНР. Він був одним із організаторів Ананьєвського повстання проти більшовиків у квітні 1920 р., очолював рештки Чорноморської бригади після кривавих боїв з червоними підрозділами восени, неодноразово згадувався у наказах по Армії УНР, і старшина з такою біографією просто не міг викликати підозри⁵. Коли, за яких обставин Петро Трохименко потрапив до рук ЧК, як був завербований каральними органами – досі достеменно не встановлено.

Жертвами цих провокаторів стали їхні бойові товариші: командир 1-го Українського козацького полку ім. Б. Хмельницького Степан Лазуренко, ад'ютант полку Сергій Водотика, його помічник – Ілларіон Юрченко, а також старшини інших

³ Тинченко Я. Від «Арсеналу» до Соловків: доля отамана Омеляна Волоха та його червоних гайдамаків // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2019. – №1 (51). – С. 298–301.

⁴ Тинченко Я. Особливий облік колишніх офіцерів та «колишніх білих» в органах ЧК-ОГПУ на території України, 1919–1931 // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2023. – №1 (60). – С. 122.

⁵ Тинченко Я. Війна України проти Радянської Росії у 1920 році. Збірник документів і матеріалів. – К.: Темпора, 2020. – С. 91.

полків: Дорошенківського – сотник Яків Котелевець, 2-го Волинського – Гальченко, харківський студент Михайло Лободовський та ін.

В офіційному звіті про діяльність ГПУ УСРР за першу половину 1922 р. було побіжно зазначено, що начебто безпосереднім керівником Харківського повстанком був Котелевець. Але про його долю у звіті лише одна коротка примітка: «розстріляний у 1921 р.». Також у цьому джерелі перераховувалася «керівна група» Харківського повстанком: Демченко, Юрченко та Лободовський, яка «невдовзі ліквідується». Коли, за яких обставин було «ліквідовано» цих людей – зі звіту незрозуміло⁶.

Згідно звіту, у 1922 р. було «ліквідовано» т.зв. Валківський повстанком, який, буцімто, встиг заснувати Котелевець. Його керівником начебто був співробітник місцевого земельного відділу та «петлюрівський полковник» Перетятко, членами – колишні старшини Української Галицької армії Захарчук, Бабюк, які працювали сільськими учителями, а також подружжя місцевих педагогів Гаєцьких. Доля цих людей наразі не встановлена⁷.

Докладніше про долю Ілларіона Юрченка, отамана Кочубея та деяких інших учасників збройного підпілля УНР на Харківщині вдалося з'ясувати з нагородних документів уповноваженого контррозвідувального відділу Харківського відділу ГПУ Антона Левковича. Зокрема, у нагородному листі на А. Левковича йдеться про те, що агентами під його керівництвом «був спійманий у Валківському повіті відомий свого часу полковник фон ЦИГЛЕР, який був розстріляний ВУЧК як учасник Петлюрівського підпільного руху»⁸. Цілком імовірно,

⁶ УСРР. Государственное политическое управление. Отчет о полугодичной деятельности (Январь – июнь 1922 года). – Харьков, 1922. – С. 50.

⁷ Там само. – С. 50.

⁸ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, спр. 695, арк. 63.

що в цьому уривку йдеться саме про Яківа Котелевця, з якого причин названого фон Циглером.

Також у нагородному листі А. Левковича знаходимо інформацію про долю Іларіона Юрченка. Він начебто загинув у бою під Богодуховим, де переховувався разом із прибулим з Польщі братом Федотом Ситником. Останній начебто був отаманом повстанського загону. Всього у бою загинуло чотири особи – Юрченко, Ситник та два рядових повстанці⁹.

Окремо слід процитувати опис «ліквідації» загону отамана Кочубея, який фігурував у нагородних документах А. Левковича:

«[...] у листопаді місяці 1921 року в Чугуївському повіті проходила велика банда КОЧУБЕЯ в 60 шабель, ним [А. Левковичем. – Авт.] було вироблено низку директив та оперативних наказів для ліквідації цієї банди. Ним було задіяно 4 тямущих розвідників для попередньої підготовки та висвітлення дій банди. Після чого виїхав сам тов. ЛЕВКОВИЧ й об'єднаними силами своєї ударної групи місцевого кінного резерву і сил Чугуївського повітового політбюро він розбив банду вщент, після чого 10 її членів, що залишилися живими, таємно перебрався до Валківського повіту. Тоді тов. ЛЕВКОВИЧ негайно перекинув частину ударників до Валок та дав відповідне завдання начальнику Валківського повітового політбюро КОЗОРОССУ. КОЗОРОСС виступив особисто з 15-ма вершниками, наздогнав банду біля самого кордону Полтавської губернії і змів її з лица землі. Сам отаман КОЧУБЕЙ був смертельно поранений, але завдяки темряві встиг дістатися Полтавщини, де здався в один із органів ЧК і за годину помер від смертельної рани»¹⁰.

Таким чином, вдалося встановити, що Іларіон Юрченко, отамани Кочубей та Ситник загинули у бою, а Котелевець, Демченко та Лободовський були або страчені, або загинули під час ув'язнення.

Водночас, Степан Лазуренко, Сергій Водотика, Михайло Міщенко та деякі інші старшини Армії УНР, які згадувалися

⁹ Там само, арк. 63 зв.

¹⁰ Там само, арк. 63.

у звіті про т.зв. «Харківську петлюрівську організацію», у подальшому не фігурують у жодних облікових списках та матеріалах ЧК– ОГПУ СРСР. Їх немає у списках знятих з особливого обліку «колишніх білих» у 1925–1927 рр. Прізвища цих людей відсутні у «Книге учета лиц, состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины» (весна 1931)», де зібрані абсолютно всі колишні офіцери та урядовці. Вони не були репресовані у 1930–1931 рр. чи 1937–1938 рр. Отже, після 1921 р. всі ці люди зникли – їхня доля невідома.

1-й Український козацький полк ім. Б. Хмельницького

Слід зазначити, що 1-й Український козацький полк ім. Б. Хмельницького був знаковою військовою частиною у складі відроджених національних збройних сил. Це була найперша військова частина військ Центральної Ради. Полк почав організовуватися у Києві 29(16) березня 1917 р. стараннями членів Українського військового клубу ім. П. Полуботка. Центральна Рада не заперечувала проти створення цього полку, але остаточне рішення поклала на вояків-українців. Незабаром у Києві відкрився І-й Всеукраїнський військовий з'їзд. У вечірньому засіданні 19(6) травня 1917 р. з'їзд ухвалив рішення про визнання існування цієї частини під назвою: «Перший Український козацький полк ім. гетьмана Б. Хмельницького». Після цього до зали вийшов прапорonosець з прапором полку та заявив, що богданівці поклялися покласти свої голови за Україну під цим прапором. Цікаво відзначити, що в архівно-кримінальній справі 1921 р. фігурували колишній ад'ютант полку Водотика та його помічник Юрченко, серед компетенцій яких було, зокрема, збереження цього самого прапора.

Степан Лазуренко вступив до складу 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького у чині поручика. Із 19 травня 1917 р. він очолював 8-у сотню (роту), а з червня 1917 р. був в.о. командира 2-го куреня (батальйону).

У подальшому полк деякий час був на фронті Першої світової війни, у листопаді 1917 – лютому 1918 рр. боронив від більшовицьких загонів Полтаву та Київ (зокрема, відзначився у боях за завод «Арсенал»). Після відступу з Києва рештки «богданівців» були згорнуті у сотню 1-го Запорізького куреня. Але на початку березня 1918 р., коли Київ було звільнено, сотня стала Богданівським куренем 1-го Запорізького полку. Навесні 1918 р. цей курінь брав участь у визвольному поході проти радянських військ на Полтавщині, Харківщині та Донеччині. У цей період він брав участь у боях під Яготином, станцією Гребінка (8 березня), Лубнами (17 березня), станцією Ромодан (22 березня), станцією Абазівка (26 березня), Полтавою (27 березня), Люботином (6 квітня), станцією Барвінкове (14 квітня), Слоб'янськом (17 квітня), Горлівкою (25 квітня).

У Лубнах та Полтаві до куреня вступила значна кількість добровольців (зокрема, 43 учні Полтавської духовної семінарії). 1 квітня 1918 р. у Полтаві Богданівський курінь переформували у 4-й Запорізький ім. гетьмана Б. Хмельницького полк 1-ї Запорізької дивізії трьох курінного складу, з кулеметною та кінною сотнями. По закінченні бойових дій з більшовицькими військами Богданівський полк було розміщено у районі ст. Дебальцево, потім переведено до ст. Щурово на Сіверському Дінці, згодом – на охорону демаркаційної лінії по річці Айдар – у районі селищ Ровеньки, Лазівка, Олександрівка та Березівка.

Упродовж 1917–1918 рр. у Богданівського полку було кілька командирів: Путник-Гребенюк, Юрій Капкан, Юрій Ластівченко, Олександр Шаповал, нарешті, короткий час восени 1918 р. – Іван Лубяницький. Коли в Україні почалося протигетьманське повстання, Запорізька дивізія, а з нею й 4-й Запорізький ім. Б. Хмельницького полк, перейшли на бік Директорії. Командиром полку на деякий час став сотник Степан Лазуренко¹¹.

¹¹ Самійленко Степан. Дні слави. Спогади. – Нью-Йорк, 1958. – С. 74.

Напередодні протигетьманського повстання вийшов наказ по Військовій офіції Української Держави про зарахування на дійсну військову службу старшин 4-го Запорізького пішого полку ім. Б. Хмельницького. Серед зарахованих зустрічаємо: сотника Степана Лазуренка, хорунжих Сергій Водотику та Іларіона Юрченка – майбутніх фігурантів справи 1921 р.¹²

Із 19 грудня 1918 р. «богданівці» захищали державний кордон України на Харківщині від наступаючих радянських військ. Вони воювали під Валуйками та Купянськом, відступали під тиском переважаючих сил ворога до Чугуєва, захищали Мерефу. Червоних утримати не вдалося, Запорізький корпус мав спочатку відступати в напрямку Кременчука – Катеринослава, а потім і далі – на Правобережну Україну. Через зраду кількох отаманів українські війська на Півдні опинилися в оточенні, були притиснуті до Дністра та у середині квітня 1919 р. змушені інтернуватися на румунській території. У середині травня 1919 р. Запорізький корпус знов повернувся до Армії УНР в район Радивилів – Почаїв. На той час полк мав у строю 30 старшин, 322 козаки та 300 рушниць. Під назвою 17-го Запорізького ім. гетьмана Богдана Хмельницького він ввійшов до складу 6-ї Запорізької дивізії¹³.

Упродовж літа Богданівський полк брав активну участь у бойових діях Запорізької групи у районі Збаража, Деражні, Чорного Острова, Проскурова, Меджибожа, Нової Ушиці, Кам'янця-Подільського та інших міст. Після об'єднання Дієвої армії УНР з Українською Галицькою армією «богданівці» брали участь у наступі на Київ: боях з червоними військами під Вінницею та Білою Церквою. Станом на 16 серпня 1919 р. полк мав у своєму складі 16 старшин, 17 підстаршин, 155 козаків,

¹² ЦДАВО України, ф. 1077, оп. 1, спр. 1, наказ № 251.

¹³ Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році. – Мюнхен, 1946. – 110 с.; Маланюк Є. Уривки зі спогадів. – К.: Темпора, 2004. – С. 467.

55 коней, на озброєнні числилося 109 багнетів, 193 рушниці, 2 кулемети¹⁴.

Під під час переходу через Румунію Степан Лазуренко, зі слів однополчанина С. Самійленка, захворів на тиф і тривалий час лікувався у Кам'янці-Подільському. Відтак командиром полку спочатку став старшина з іншого полку, а потім – сотник Федот Кириченко¹⁵. Які посади в подальшому обіймав в Армії УНР Степан Лазуренко, як він у подальшому потрапив на територію, окуповану радянськими військами – достеменно невідомо.

Восени 1919 р. Богданівський полк, значно знекровлений через епідемію тифу, брав активну участь у боях з білогвардійськими військами в районі Вапнярки та Жмеринки. Наприкінці листопада 6-а Запорізька дивізія, до складу якої входив полк, через малу чисельність людей зведена у загін, а полк перейменовувався на Богданівський курінь. У подальшому він брав участь у Першому Зимовому поході Армії УНР, але недовго.

Богданівський курінь 30–31 грудня 1919 р. вступив до міста Умань та разом з кінним полком ім. К. Гордієнка залишився в якості залого. Ранком 11 січня 1920 р. на Умань несподівано напали повстанські загони отамана Омеляна Волоха, який у той час перейшов на бік радянської влади. «Богданівці» і «гордієнківці» не чекали зради з-боку «волохівців» та були підступно роззброєні. Серед них були і згадані кілька старшин, які стануть фігурантами справи ЧК 1921 р.

Один зі свідків тих подій, сотник Степан Самійленко, згадував:

«Ми увійшли в місто Умань і скупчено розташувалися переважно по великих заїздах, виставивши в бік ворога бойові застави по дорогах. Терен між заставами перевіряла частими роз'їздами наша кінна сотня. Ми знали, що поблизу міста крутився із своїми гайдамаками «батько» Волох, який уже в той час вірно служив червоним.

¹⁴ Маланюк Є. Уривки зі спогадів. – С. 472.

¹⁵ Самійленко Степан. Дні Слави. – С. 86–87, 89.

Нам здавалося, що ми від несподіваного випадку добре забезпечилися, а тому можна вночі і відпочити: роздягтися і поспати у ліжках. Ми були утомлені брудом і безперервними походами, а до того ж думали, що наш кількالكітній бойовий досвід нас не заведе.

Та вранці я прокинувся від того, що хтось щосили стукав у двері моєї кімнати. Я встав і спросоння у самій білизні одчинив двері, думавши, що це хтось із своїх. Але в двері зразу ж просунулися два багнети і до кімнати увійшли два большевики з словами:

– Руки вгору!

Нема ради. Револьвер я залишив під подушкою і довелось піднести руки. З сусідньої кімнати я чув несамовитий крик. Большевики забрали все моє убрання, а мені наказали йти в самій білизні за ними. Привели мене до кімнати, де вже сидів командир полку, сотник Кириченко, теж у самій білизні. Також було там кілька інших старшин нашого полку. Поступово до цієї кімнати привели майже всіх старшин Богданівського полку.

Тут я довідався про причину несамовитого крику, що його я чув з сусідньої кімнати. Там спав скарбник полку (прізвище забув), який одягався, коли до нього зайшли большевики. Вони побачили полкову скриньку з грішми, відчинили її та стали брати гроші. Скарбник був міцненьким дядьком, він підійшов до напасників ззаду, охопив обох руками та так здушив, що обоє зняли крик. Але тоді прибігли їх товариші і закололи скарбника багнетами.

Ми, майже всі старшини Богданівського полку, сиділи коло години в самій білизні в одній кімнаті під вартою, не знаючи нічого, як то сталося, що нас так зненацька заскочили і обеззброїли. Нарешті в кімнату зайшов якийсь большевик і сказав:

– Командир полку та його помічник – до батька Волоха!

Сотник Кириченко, що був командиром полку, сказав мені:

– Іди ти сам. Ви з Волохом знаєте один одного, бо в Києві разом Арсенал у большевиків здобували. А я хворий і рухнутись не можу.

– В чому маю йти? – спитав я большевика. – Ні чобіт, ні одягу, а на дворі січень?

Незабаром мені принесли стару престару шинель і опорки від чобіт. Я вдягнувся, взяв із собою ще одного старшину, ад'ютанта полку, Водотику, і ми пішли. Нас привели до якогось готелю, де за столом сидів Волох. Він, не привітавшись, почав мені говорити:

– Я вам, сволочам, казав свого часу: переходьте до мене, то будемо разом будувати Радянську Україну, не схотіли, а я тепер я вас і так узяв.

Після того він узявся розпитувати мене, де стоять наші частини. Я брехав, що міг, а здебільшого не відповідав. Це його розлютило. Він встав і сказав, щоб переказати старшинам, а козакам він сам скаже, що хто не перейде на службу до нього, той буде розстріляний, як пес, а перший Самійленко.

Ми з Водотикою повернулися до своїх старшин і розповіли їм про розмову з Волохом. Охочих перейти до нього не знайшлося, і ми до вечора сиділи у голоді й холоді.

Увечорі знову прийшов Волохів посланець і наказав іти до «батька». Командир полку зовсім зліг, і знову ми пішли удвох з ад'ютантом Водотикою. На цей раз нас привели не до Волоха, а як пізніше виявилось, до місцевого революційного штабу. Нас знову почали намовляти, щоб ми переходили на бік большевиків і намовили до того козаків-богданівців. З їхньої балачки я зрозумів, що їхні намовляння козаків не мали успіху, але цього я не показував.

Відповідаючи на якесь запитання, я трохи підійшов до столу, за яким сидів трибунал. Аж тут один з большевиків устав і так пхнув мене в груди, що я мало не впав.

– Куди лізеш? – гукнув він, – стій там, де був, у кутку. Ми і звідти тебе чуємо.

Після безрезультатних розмов нас з Водотикою знову відвели до гурту старшин. Знову ми ділилися думками і ніяк не могли второпити, яким чином нас обеззброїли. Про те, щоб хто-небудь перейшов до большевиків та ще намовляв козаків і мови не було. Постановили: нехай розстрілюють.

Майже всю ніч ніхто не спав, бо кожний розумів, що вже не існує найстаршого полку української армії: 3-го Пішого Сердюцького імени Гетьмана Богдана Хмельницького Полку!» (так полк називався короткий час наприкінці 1917 р.)¹⁶.

Степану Самійленку ще з одним старшиною тієї ж ночі вдалося здійснити втечу та долучитися до Армії УНР. Про долю останнього командира полку Федота Кириченка, ад'ютанта Сергія Водотики та інших старшин він та інші «богданівці», які залишалися у складі українських військ, нічого не знали.

¹⁶ Там само. – С. 105–108.

Степан Лазуренко та Михайло Міщенко у США

Степан Лазуренко, «командир Богданівського полку», знеацька з'явився спочатку у Німеччині, а потім у США після завершення Другої світової війни. Серед української військової еміграції ставлення до Степана Лазуренка не було однозначним. Тим більше, у 1956–1957 рр., коли уряд УНР в екзилі запровадив новий орден – Воєнний Хрест у пам'ять 40-літньої боротьби за Незалежність України, Степан Лазуренко, а також Михайло Курах (який повернувся з ув'язнення з СРСР) вирішили публічно бойкотувати цей захід, і закликали інших також відмовитися від нагороди. Разом із ним спочатку до Німеччини, а потім до США емігрував ще один колишній «богданівець» та фігурант звіту про т.зв. «Харківську петлюрівську організацію» – Михайло Міщенко.

У 1965–1967 рр. під прізвищем С. Лазуренка несподівано одразу у кількох центральних виданнях української військової еміграції («Тризубі» та «Вістях Комбатанта») опубліковані статті-спогади про український військовий рух та історію 1-го Українського козацького полку ім. Богдана Хмельницького. Але друкувалися вони не за хронологією, а чомусь у різнобій¹⁷. Ці спогади навіть за стилістикою повторювали праці старшин-«богданівців», опубліковані у 1920–1930-і рр.: Миколи

¹⁷ Лазуренко С. Перший Український Козацький полк ім. гетьмана Богдана Хмельницького // Вісті братства б. вояків 1-ї Української дивізії. Мюнхен. – 1967. – Ч. 125. – С. 42; Лазуренко С. Перший Український козацький ім. гет. Б.Хмельницького полк // Вісті Комбатанта. Нью-Йорк. – 1967. – № 2. – С. 19–24; Лазуренко С. Богданівці на фронті 1917 року // Тризуб. Нью-Йорк. – 1965. – № 33. – С. 13–15; № 34. – С. 15–18; Лазуренко С. Від Києва до Дону (від 6.03 до 29.04.1918) // Тризуб. Нью-Йорк. – 1967. – № 45. – С. 16; № 46. – С. 19–20; 1968. – № 47. – С. 18–21; №48. – С. 18–19; Лазуренко С. Богданівці на Демаркаційній лінії // Тризуб. Нью-Йорк. – 1966. – № 37. – С. 6–10; Лазуренко С. Повстання проти гетьмана і Друга війна з більшовиками 1918–1919 рр. // Тризуб. Нью-Йорк. – 1966. – № 39. – С. 17–18; № 40. – С. 3–5; № 41. – С. 6–9; 1967. – № 42. – С. 13–15.

Галагана та Бориса Монкевича¹⁸. У виданні «За Державність» у 1966 р. була опублікована фотографія Степана Лазуренка часів Першої світової війни як ілюстрація до статті іншого ветерана 1-го Українського козацького полку ім. Богдана Хмельницького¹⁹.

Хронологічно статті, підписані Степаном Лазуренком, закінчуються на січні 1919 р. – відступі українських військ з міста Катеринослав. І на цьому ж епізоді свого часу закінчив писати свої праці про Запорізький корпус Борис Монкевич (у той час він мешкав у Канаді, де помер 7 лютого 1971 р.). За змістом стаття Б. Монкевича «Оборона Катеринослава (Уривок зі споминів)», опублікована у 1935 р., та остання частина спогадів С. Лазуренка «Повстання проти гетьмана і Друга війна з більшовиками 1918–1919 рр.» («Тризуб», 1967 рік) мають чимало подібностей.

Інший автор спогадів про Богданівський полк – один із його засновників Микола Галаган, був захоплений радянськими військами у Празі та у 1946 р. засуджений до 10 років позбавлення волі. Його подальша доля невідома²⁰.

Для читачів 1960-х рр., зокрема – великої кількості ще живих ветеранів Арії УНР, було важливо дізнатися продовження історії Запорізького корпусу та Богданівського полку, яку не дописав Борис Монкевич. Вочевидь, усі з нетерпінням чекали на продовження публікації Степана Лазуренка. Але її так і не з'явилося...

Степан Лазуренко помер у Детройті 27 лютого 1969 р. Вже 3 березня домовину перевезли літаком до Баунд-Бруку, де

¹⁸ Галаган М. Богданівський полк//Літопис Червоної Калини. Львів. – 1937. – Ч. 6. – С. 4; Монкевич Б. Слідами Запорожців//Табір. Варшава. – 1927. – Ч. 5; 1928. – Ч.7; Монкевич Б. Оборона Катеринослава (Уривок зі споминів) // Літопис Червоної Калини. Львів. – 1935. – Ч. 9. – С. 5–7.

¹⁹ Розгін І. Лікарська обслуга Богданівського полку//За Державність. Торонто. – 1966. – Ч. 11. – С. 190–191.

²⁰ Галаган М. З моїх споминів. – К., 2005. – С. 559–561.

і поховали поруч з іншими ветеранами Армії УНР та відомими представниками української еміграції.

Українська ветеранська преса поставилася до смерті Степана Лазуренка по-різному. Так, часопис «Дороговказ» («Орган вояцької думки і чину») – головне джерело інформації ветеранів Армії УНР, згадав про нього лише кількома словами, хоч зазвичай це видання публікувало великі посмертні некрологи²¹. «Вісті Комбатанта» у двох номерах присвятили статті пам'яті Степана Лазуренка. У першому некролозі було зазначено:

«27-го лютого 1969 р. відійшов у вічність в Дітройті, Мичг, після короткої недуги на 77-ому році життя Степан Лазуренко, полковник Армії УНР, учасник визвольної боротьби України на високих командних постах, відзначений Хрестом Симона Петлюри і Воєнним Хрестом, кол[ишній] Командир Богданівського полку у Києві, визначний військовий письменник-мемуарист.

Покійний був професійним старшиною в російській армії. Після розвалу царської армії брав участь в українізації частин згаданої армії і став командиром Богданівського полку. Належав до найкращих військових мемуаристів і поміщував статті і спогади у «Вістях Комбатанта».

Похоронні обряди з вояцькими почестями були відслужені в Дітройті, після чого домовина з тлінними останками була перевезена літаком до Савт Бавид Бруку, Н[ью-]Дж[ерсі], де 3-го березня ц[ього]р[оку] відбувся на Українському Православному Цвинтарі св. Андрея похорон. Разом з домовиною прилетіли 12 осіб, в тому числі члени найближчої родини і о[тець] прот[оієрей] Александер Биковець, який відслужив Богослужбу та сказав прощальне слово. Від Уряду УНР в екзилі та Міністерства військових справ промовляв генштабу ген[ерал] Аркадій Валійський з Н[ью] Йорку»²².

Ще одну статтю пам'яті Степана Лазуренка для «Вістей Комбатанта» та «Тризубу» написав генерал О. Вишнів-

²¹ Дороговказ. Торонто. – Січень-березень. – 1969. – Ч. 23 (42). – С. 20.

²² Вісті Комбатанта. Торонто – Нью-Йорк. – 1969. – Ч. 3–4. – С. 89–90.

ський, який особисто був присутній на прощанні з ним у Детройті²³.

У жодному некролозі або прижиттєвій публікації Степана Лазуренка не пояснювалося: де він був у 1920–1940-і рр. і як опинився у США? Лише у 1977 р. зненацька у виданні «Українське Козацтво» було опубліковано велику статтю про С. Лазуренка, яка багато в чому повторювала статтю О. Вишнівського, але й мала суттєві доповнення. На початку статті є присвята від автора – видавця та редактора «Українського Козацтва» Антіна Кущинського: «В глибокій пошані до св.п. Побратима по зброї й близького земляка та Його Високодостоїнної Дружини, а моєї Товаришки юних літ, подав Ант[ін] К[ущинський]»²⁴.

Антін Кущинський написав, що знав дружину Степана Лазуренка з юнацьких років. Вочевидь, ідеться про 1920-і рр., коли А. Кущинський мешкав у Чехословаччині та навчався в Українській сільськогосподарській академії. Отже, зі Степаном Лазуренком вона познайомила не у СРСР, а вже після Другої світової війни. У статті з «Українського Козацтва» коротко згадувалися обставини, як він потрапив за кордон, а також – склад родини на момент смерті:

«Плямистий тиф, який десяткував нашу армію, звалив виснаженого фізично, хоч і непохитного духом, Полковника. При відступі армії на Захід сталося так, що [...] хворого залишено в шпиталі в Ярмолинцях [...]

Прийшли тяжкі й до крайности небезпечні роки переховування залишеного напризволяще українського героя, хороброго до безтями старшини, що в боях був готовий віддати життя за Україну [...] Неспокійне, повне небезпечних обставин життя, стало напруження нервів, все те підірвало вже тоді остаточно Його здоровля. Він захворів на серце. Бож і дуб не витримав би тих обставин, коли навкруги нема вільного повітря і сонце світить [...]

²³ Вишнівський О. Пам'яті Степана Лазуренка // Вісті Комбатанта. Нью-Йорк. – 1969. – Ч. 5. – С. 55–56; Тризуб. Нью-Йорк. – 1969. – Ч. 53. – С. 23–24.

²⁴ Полковник Степан Лазуренко Козак з діда прадіда // Українське Козацтво. – Січень-березень. – 1977. – Ч. 1–2 (40–41). – С. 57.

Коли німці за Другої світової почали відступати з України, Він виїхав на еміграцію і від 1945 року перебував в «ДП» таборах в Німеччині, звідки потім дістався до З'єднаних Стейтів Америки.

Тут, хворий на серце, в Дітроїті вже не встоявся і відійшов у Засвіті [...]

Осиротив свою любу вірну дружину Зінаїду і велику свою родину: сина інж[енера] Сергія з дружиною Лідою і двома дітьми – Ольгою та Степаном, та доньку Оксану з її чоловіком Віталієм і двома їхніми доньками – Іною та Алою»²⁵.

Таким чином, згідно статті Антіна Кущинського, з окупованої частини СРСР С. Лазуренко потрапив до Німеччини, а вже звідти – до США.

Значно більш відомо про другого «богданівця», який згадувався у чекістському звіті 1921 р., та потім опинився у США – професора Михайла Міщенка. Згідно його офіційної біографії, він закінчив Харківський медичний інститут у 1929 р., викладав у Харківському інституті народної освіти та медичному інституті. Став професором у 1936 р. та доктором медичних наук у 1938 р. У 1930–1941 рр. був науковцем Української психоневрологічної академії у Харкові, з 1943 р. – професор психіатрії Львівських медично-природничих курсів. У 1944 р. емігрував до Німеччини, у 1946–1948 рр. був професором Українського вільного університету у Мюнхені, а у 1949 р. переїхав до США²⁶.

Ніяких опублікованих спогадів Михайла Міщенка не відомо. Проте його згадував у своїх статтях Степан Лазуренко як колишнього старшину 1-го Українського козацького полку ім. Б. Хмельницького, який у 1950–1960-і рр. працював професором-психіатром у США (штат Північна Дакота). Ще важливо

²⁵ Там само. – С. 58–59.

²⁶ Міщенко Михайло / Я. В. Ганіткевич // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-68087>

відмітити, що М. Міщенко був активним учасником товариства колишніх українських вояків Армії УНР, мав ордени Симона Петлюри та Воєнний Хрест. Причому, перший орден він дістав як хорунжий, а другий – вже як майор-лікар (отже, воєнним міністром УНР в екзилі був спочатку підвищений до поручика, а потім – до сотника, що зазвичай робилося за активну працю або великі фінансові пожертви)²⁷.

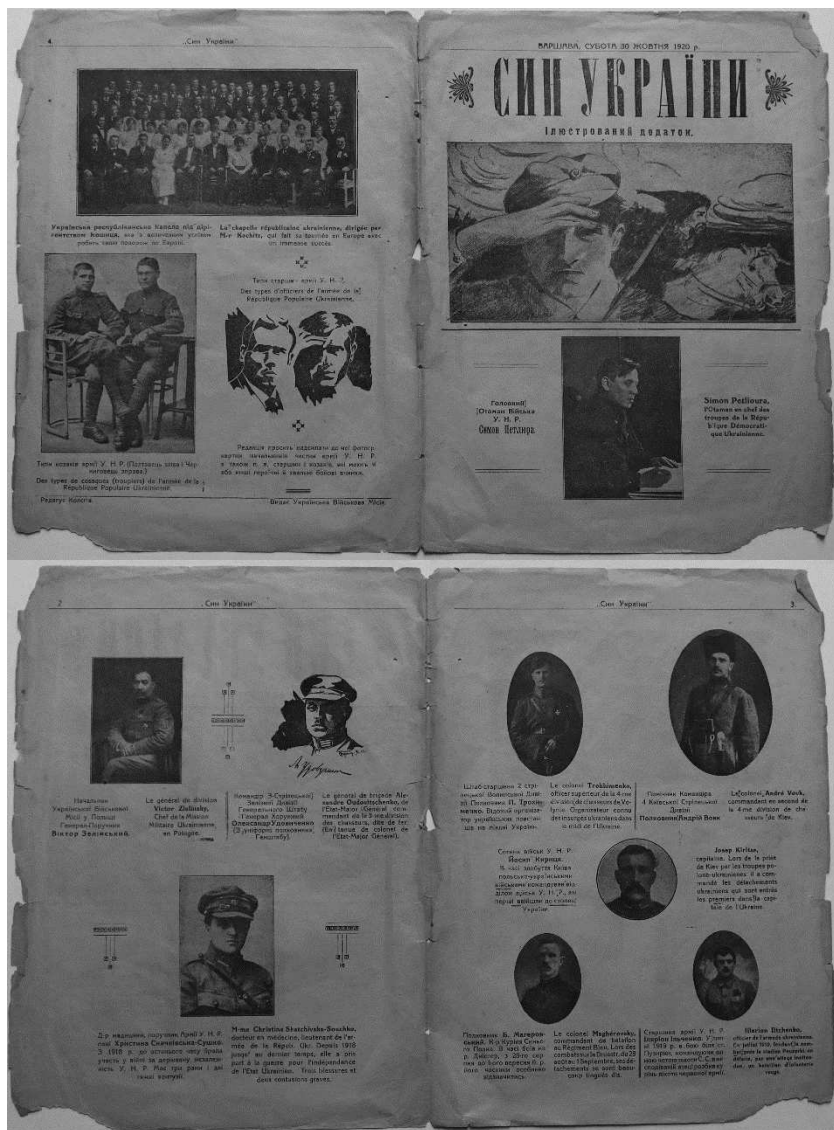
Яку насправді відігравали роль у 1950–1960-і рр. у США Степан Лазуренко та Михайло Міщенко – поки встановити не вдалося. Лише зрозуміло, що вони ретельно приховували інформацію про радянський період свого життя, а також – про долю бойових побратимів зі складу легендарного 1-го Українського козацького полку ім. Б. Хмельницького. Виявлений у ГДА СБ України документ – звіт у справі «Харківської петлюрівської організації», красномовно свідчить, що з 1921 р. С. Лазуренко та М. Міщенко були під прицільною увагою органів ЧК–ГПУ, де чудово знали їх попередню біографію.

Питання взаємодії радянських каральних і розвідувальних органів та представників т.зв. «другої хвилі» еміграції досі не порушувалося у науковій літературі і, вочевидь, ще чекає на своїх дослідників.

Звіт про т.зв. «Харківську петлюрівську організацію» надзвичайно цікавий і містить чимало інформації про реальне українське збройне підпілля у столиці радянської України. Але, щодо цього документу, як до будь-якого, підготовленого у ЧК–ГПУ–НКВД, слід ставитися критично: зважувати на те, що дані, викладені у ньому, можуть бути навмисною фальсифікацією представників радянських каральних органів. Звіт також слід розглядати критично, адже у документі містяться як реальні прізвища і факти, так і деякі домисли.

Зважаючи на це, документ слід оприлюднити у повному обсязі, але супроводити його розширеними коментарями.

²⁷ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії УНР. 1917–1921. – К., 2011. – Кн. 2. – С. 329, 346.

Часопис «Син України» 1920 р., який Петро Трохименко (агент «Васильєв») показував іншим воякам Армії УНР, аби втертись до них у довіру.

Фото та короткі біографічні відомості П. Трохименка, опубліковані у часопису «Син України».

Прапор 1-го Українського козацького полку ім. Б. Хмельницького, Київ, травень 1917 р. (з фондів ЦДАКФД України).

Степан Лазуренко у 1915 р.
(«Українське Козацтво»,
1977, ч. 1-2 (40-41).

Степан Лазуренко у період
еміграції («Дороговказ»,
Торонто, 1969, ч. 23 (42).

Степан ЛАЗУРЕНКО
полковник Армії У.Н.Р. Команди
Богданівського полку.
(В уніформі колишньої рос. армії

Степан Лазуренко під час Першої
світової війни («За Державність»,
Торонто, 1966, ч. 11).

СТАРШИНА 1-го КОЗАЦЬКОГО (пізніше — 1-го Сердюцького і потім 3-го Запорозького) ІМ. ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ПІШОГО ПОЛКУ після провідів командира полку полк. Олександра Шаповала в серпні 1918 р. на демаркаційній лінії на кордоні України з Московщиною на р. Айдар на Харківщині: 1) соти. Смоляський — помічник Вигор. полку, 2) хор. Водотика — адютант полку, 3) хор. Монкевич Борис, 4) соти. Богущкий — ком. курня, 5) хор. Вигор Іван (єдиний старшина-галичанин у полку), 6) урядовець Діленко — діловол, 7) урядовець Пилип Бойко — скарбник, 8) Желіньський, 9) хор. Пархоменко — комендант штабу полку, 10) хор. Сафонів, 11) значок (поручи.) Колієник — забитий в бою під Тирасполем, 12) значок. Салогуб — господар полку, 13) хор. Саміленко Степан — ком. кулем. сотні, 14) ком. кін. сот., 15) . . . 16) Олієнко, 17) хор. Редька М., 18) значок. Базилевський Павло, 19) хор. Романовський, 20) хор. Тарнавський, 21) хор. Івко, 22) значок. Верещагин, 23) хор. Кисляк, 24) хор. Буасло. — Решту не розпізнано.

7. Групове фото старшин полку ім. Богдана Хмельницького, район річки Айдар, серпень 1918 р. На фото присутній хорунжий Сергій Водотика («За Державність», Варшава, 1937, ч. 7).

**Зведення начальника 3 відділення Особливого відділу ВУЧК про
викриття Харківської петлюрівської організації
[не раніше 3 листопада 1921 р.]**

**СВОДКА
ПО ДЕЛУ ХАРЬКОВСКОЙ ПЕТЛЮРОВСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ
с 20-го Октября по 3-е Ноября [19]21 г.**

20-го Октября с[его]/г[ода] сотрудник ПЕТРОВСКИЙ в кафе-столовой коммунальных служащих случайно встретился с гражданином СЕРГЕЕМ ВОДОТЫКОЙ, куда первый и второй зашли пообедать. ПЕТРОВСКИЙ и ВОДОТЫКОВ²⁸ встретились как старые знакомые петлюровцы, так как ВОДОТЫКА служил в Богдано-Хмельницком полку адъютантом полка, а ПЕТРОВСКИЙ строевым офицером и вместе дрались под Жмеринкой, Винницей, Казатином и другими военными пунктами против большевиков. После встречи с ВОДОТЫКОЙ ПЕТРОВСКОГО первый удивился появлению ПЕТРОВСКОГО в Харькове и, когда ПЕТРОВСКИЙ сообщил ему о приблизительной цели своего приезда в Харьков, заявив, что он приехал на Украину якобы для поднятия восстания и организационной работы по петлюровщине вместе с петлюровским полковником ТРОФИМЕНКО (наш секретный сотрудник ВАСИЛЬЕВ), ВОДОТЫКА вполне поверил этому и начал рассказывать, что он живет по МОЛОЧНОЙ УЛИЦЕ, дом № 12, служит в ЦЕНТРЕЖИЛОТДЕЛЕ, [улица] КОНТОРСКАЯ, № 1, заведующим ордерным столом. После этого он начал предупреждать ПЕТРОВСКОГО[:] [«]будь осторожнее[»], и рассказал, что он в ХАРЬКОВЕ имеет около 30-ти своих работников – петлюровцев. После этого разговор окончился. ВОДОТЫКА предложил сотруднику встретиться где-либо в удобном месте. Сотрудник пригласил его к себе в гостиницу Метрополь, куда ВОДОТЫКА пришел 21/Х.

Здесь ВОДОТЫКА познакомился с полковником ТРОФИМЕНКО (наш сотрудник ВАСИЛЬЕВ) как известным центровиком – организатором по петлюровщине на УКРАИНЕ, приехавшим вместе с ПЕТРОВСКИМ из заграницы. Первоначально ВОДОТЫКА отнесся с недоверием, но когда сотрудник ВАСИЛЬЕВ начал с ним говорить на

²⁸ Так у тексті.

политические темы вообще и о петлюровщине в частности, показав ему журнал «СЫНЫ УКРАИНЫ», где ТРОФИМЕНКО-ВАСИЛЬЕВ снят с ПЕТЛЮРОЙ и другими петлюровскими главарями, ВОДОТЫКА начал вполне доверять, что оба сотрудника действительно петлюровцы из Центра, и повел разговор, рассказывал, что у него есть здесь вполне надежный человек, хороший работник ИЛЛАРИОН ЮРЧЕНКО, бывший помощник адъютанта петлюровского Богдановского полка, ныне служащий в каком-то аптечном заводе, и что в ХАРЬКОВЕ есть «своих» до 30-ти человек. Кроме этого, к ВОДОТЫКЕ месяц тому назад приезжал из ПОЛТАВЫ полковник ЛАЗАРЕНКО, бывший командир Богдановского полка, он служит в ПОЛТАВЕ агентом УКОСПИЛКИ. Благодаря своей службе ЛАЗАРЕНКО разъезжает по УКРАИНЕ. ЛАЗАРЕНКО имеет связь с Закордоном, с Главным Повстанческим Центром. Дальше ВОДОТЫКА предложил сотрудникам свои услуги в работе, после чего сотрудник ВАСИЛЬЕВ пояснил ему, что они едут в Центр и им необходимы документы. ВОДОТЫКА пообещал достать таковые, сказав, что за документами остановки не будет. После этого ВОДОТЫКА пригласил сотрудников к себе.

27/Х в 4 часа сотрудник ПЕТРОВСКИЙ зашел к ВОДОТЫКЕ, его дома не застал; дома был его приятель ГАЛЬЧЕНКО, бывший капитан 2-го Волынского полка. Из разговора выяснилось, что ГАЛЬЧЕНКО был расстрелялся большевиками как петлюровец под КОРОСТЫНЕМ, но ему удалось остаться в живых (имеет большое ранение в верхушке черепа)²⁹. В 1919 г. он пробрался в ХАРЬКОВ и ныне служит комендантом здания в ГУБОТКОМХОЗЕ. ГАЛЬЧЕНКО показал сотруднику несколько чистых бланков его учреждения. Один из бланков был от ВЕСЕЛОВСКОЙ волости, ЧУГУЕВСКОГО уезда. Все бланки со штампами и печатями. ГАЛЬЧЕНКО сказал, что все это для «наших» и что он остался верным ПЕТЛЮРЕ, и чем только может помогает своим. В особенности подчеркнул, что в Ч.К. и ШКОЛЕ ЧЕРВОННЫХ СТАРШИН

²⁹ Страта бійцями 1-го та 2-го кінних полків Червоного козацтва полонених старшин 2-го Волинського полку – це реальний історичний факт. Але стався він не під Коростенем, а у м. Старокостянтинів у ніч з 7 на 8 квітня 1919 р. За даними мемуаристів, було порубано шаблями 38 старшин, найбільш патріотичних підстаршин та козаків. Про цю трагічну подію збереглося кілька джерел.

есть свои люди. ГАЛЬЧЕНКО знает, что на днях из ХАРЬКОВА в ВИННИЦУ уехал бывший капитан Петлюровской армии некто ДЕМЧЕНКО, жена его осталась здесь. Цель поездки ДЕМЧЕНКО связана с поднятием восстания в районе оперирования банд ШЕПЕЛЯ. ИЛЛАРИОН ЮРЧЕНКО служит уже на четвертой службе³⁰. ГАЛЬЧЕНКО предложил сотрудникам перейти к нему на квартиру, где им будет вполне безопасно, и сказал, что он познакомит их с работой организации.

29/Х в 8 час. вечера сотрудники ВАСИЛЬЕВ и ПЕТРОВСКИЙ посетили квартиру ВОДОТЫКИ и ГАЛЬЧЕНКО, где ГАЛЬЧЕНКО в беседе с сотрудником ВАСИЛЬЕВЫМ определенно заявил, что у них имеется организация. Из разговоров с ВОДОТЫКОЙ установлено, что организация имеет в ХАРЬКОВЕ до 30 человек, которые служат в различных учреждениях. Все преимущественно бывшие петлюровцы. ВОДОТЫКА и ЮРЧЕНКО служили летом этого года в войсках ВОХРА и вели работу по разложению красноармейцев, результатом чего стало восстание в одном из отрядов. Они сформировали повстанческий отряд, в который посылали из ХАРЬКОВА своих людей, снабжая их нужными документами. Две недели тому назад приезжал в ХАРЬКОВ некий ТКАЧ – петлюровец, оперирующий в КИЕВСКОЙ губ., на Сахарном заводе, которому ВОДОТЫКА и ГАЛЬЧЕНКО переправляли людей в отряд. ТКАЧ с бойцами, как выяснено от ВОДОТЫКИ, находился в ХАРЬКОВСКОМ, ИЗЮМСКОМ и ЧУГУЕВСКОМ уездах. ТКАЧ на днях опять будет в ХАРЬКОВЕ. Организация имеет связь с атаманом БРОВОЙ, оперирующим в ХАРЬКОВСКОЙ и ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ губерниях. Банду атамана КОЧУБЕЯ, оперирующую в ЧУГУЕВСКОМ уезде, снабжает документами командир батальона выздоравливающих ИЩЕНКО. Банда КОЧУБЕЯ, как неимеющая связи с Центром, держится пока пассивно, ведя разведку и формирование. В деревнях работа налажена, нужда только в инструкциях. По словам ВОДОТЫКИ, служащие в Ч.К. галичане свои. Член организации КАРАВАН записался в партию коммунистов и командирован как коммунист на какие-то курсы в Москву, являясь связью. ГАЛЬЧЕНКО по приказанию ВОДОТЫКИ выезжает 29/Х в село ВЕДЕНСКОЕ за документами для сотрудников, где свяжется со своими. После приезда он составит схему

³⁰ Тобто постійно змінював місце роботи.

организации и ее связи и вручит это полковнику ТРОФИМЕНКО (сотруднику ВАСИЛЬЕВУ).

ВАСИЛЬЕВ же познакомит и свяжет организацию ВОДОТЫКИ и ГАЛЬЧЕНКО с якобы существующей партией крупной петлюровской организации, якобы для совместной работы. В дальнейшем, как удалось выяснить, организацию возглавляет ВОДОТЫКА, ГАЛЬЧЕНКО и ЮРЧЕНКО и др., фамилии которых пока неизвестны. Как выразился ВОДОТЫКА, лучшие силы организации сгруппированы во всех Культпросветах, Агрономическом институте и проч.

С 28-го на 29-е сотрудники ночевали у ВОДОТЫКИ и, уходя домой, были приглашены к 4-м часам 28-го на обед в коммунальную столовую, для чего сотрудникам ГАЛЬЧЕНКО и знакомый ХОПЕРСКИЙ вручили свои карточки.

29/Х ГАЛЬЧЕНКО был в ГУБОТКОМХОЗЕ с ВОДОТЫКОЙ, куда пришел сотрудник ВАСИЛЬЕВ. ВОДОТЫКА заявил, что он уже видел ЛОБОДОВСКОГО, который пока достать документы не может, так как куда-то уезжает, но по приезду все будет сделано. Относительно документов ВОДОТЫКА переговорит с ЮРЧЕНКО. В разговоре с ВОДОТЫКА³¹ установлено, что писарь в ШКОЛЕ ЧЕРВОНЫХ СТАРШИН свой человек; в Ч.К. служит дочь бывшего генерала старой армии ГАЛДЫБИНА³², которая дает им все сведения, задания ей дает ЮРЧЕНКО.

31/Х ВОДОТЫКА в ЦЕНТРИЛОТДЕЛЕ обещал вручить нашему сотруднику документы. Предполагавшееся собрание и вручение схемы сотруднику ВАСИЛЬЕВУ не произошло, потому что ВОДОТЫКА и ГАЛЬЧЕНКО были в отлучке. Все это было отложено на 1/Х1.

30/Х сотрудник ПЕТРОВСКИЙ на ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ул. встретился с ИЛЛАРИОНОМ ЮРЧЕНКО, проходившим с какой-то женщиной. ЮРЧЕНКО заметил сотрудника, остановил его, начал удивленно расспрашивать, каким образом сотрудник очутился в ХАРЬКОВЕ, сказав при этом, что он уже слышал об этом от ВОДОТЫКИ. Он начал успокаивать сотрудника, говоря, что нужные ему документы скоро будут, так как он послал за ними человека за 70 верст. Женщина в это

³¹ Так у тексті.

³² Серед кадрового офіцерського складу Російської імператорської армії генералів або офіцерів з таким прізвищем не виявлено.

время прогуливалась в стороне с каким-то военным. Как удалось выяснить, это была жена капитана петлюровской армии ДЕМЧЕНКО по имени ГАЛКА. Мужчина военный – некто ЧЕРНЯВСКИЙ из ШКОЛЫ ЧЕРВОННЫХ СТАРШИН, прибывший из КАМЕНЦА-ПОДОЛЬСКА³³, бывший казак Богдановского полка. Оба члены организации. Дальнейший разговор шел о работе и целях приезда сотрудников в ХАРЬКОВ. ЮРЧЕНКО всем этим страшно интересовался, и наш сотрудник спросил его о генерале ГАЛКИНЕ, то ЮРЧЕНКО взволнованно ответил, что он слышал о том, что ГАЛКИНА везут в ХАРЬКОВ и что необходимо узнать № вагона, дабы его освободить³⁴. На вопрос сотрудника – как бы устроиться с передачей ГАЛКИНУ и где бы взять средства для поездки сотрудника в КИЕВ, ЮРЧЕНКО успокаивающе ответил, что все будет сделано. Он предупредил сотрудника, что если ему или полковнику ТРОФИМЕНКО нужно будет скрыться, то можно будет у него, всегда скрываются свои в случае нужды.

1/Х1 сотрудник ПЕТРОВСКИЙ по приглашению ЮРЧЕНКО, ВОДОТЫКИ зашел утром к ВОДОТЫКИ³⁵, где условились о собрании, которое назначено у ВОДОТЫКИ (МОЛОЧНАЯ улица, №12 в 8 часов вечера). На собрание они обещали пригласить всех действительных членов организации. Тут же ВОДОТЫКА написал записку ЮРЧЕНКО – Полевой Военно-Аптечный магазин, № 6, против Благовещенского базара, которую вручил сотруднику ПЕТРОВСКОМУ для передачи ЮРЧЕНКО. Содержание записки следующее: «ЛАРЯ, я захворав и зараз робити ничего не можу. Будь ласка, візьми ті у МАРИ ті ричи, ще він привіз и зроби це добродиям, шо потрибно. СЕРГИЙ. 1/Х1.

³³ Так у тексті.

³⁴ Галкін Володимир Ісидорович (1880 – після 1931) – генерал-хорунжий Армії УНР. На початку квітня 1920 р. спільно з Петром Трофименком (агент Васильєв) був організатором переходу підрозділів Червоної армії на бік Армії УНР. Влітку 1921 р., згідно наказу Ю.Тютюнника, перейшов радянський кордон задля організації партизансько-повстанської боротьби проти радянської влади. Захоплений пораненим до полону під час бою внаслідок зради частини повстанських отаманів. Докладніше: *Тинченко Я.* Генерал Галкін: сповідь від першої особи // Лицарі Зимових походів. 1919–1922 рр. – К., 2017. – С.349–357.

³⁵ Так у тексті.

М. ХАРЬКОВ» Р.С. Як я зможу бути в ТЕХНИКУМЕ, то будь ласка за мене распишись. СЕРГИЙ.»³⁶. На словах ВОДОТЫКА передал сотруднику, чтобы ЮРЧЕНКО поставил в известность кого следует о собрании. Как удалось выяснить сотрудниками, ВОДОТЫКА и ЮРЧЕНКО являются служащими Агрономического Института, где и ведут петлюровскую работу.

1-го ноября в 7 часов вечера сотрудники посетили ГАЛЬЧЕНКО и ВОДОТЫКУ, куда сотрудники зашли, как условились 31/Х, где 1-го ноября предполагалось быть собрание членов организации, но ввиду неявки некоторых членов собрание не состоялось, а было лишь совещание, на котором присутствовали ГАЛЬЧЕНКО, ВОДОТЫКА и ЮРЧЕНКО. В разговоре с ГАЛЬЧЕНКО сотруднику удалось выяснить, что за документами, которыми организация обещала снабдить сотрудников для поездки в гор. Киев в центр Повстанкома, 3 дня тому назад уехал на станцию Мерефа член организации студент 4-го курса Харьковского Технологического Института ЛОБОДОВСКИЙ, который до сего времени не возвратился, почему³⁷ документы ЮРЧЕНКО вручить сотрудникам не мог. ЛОБОДОВСКИЙ документы достанет у какого-то Комиссара местечка Мерефы (покупает за деньги).

Дальше разговор начался за организационной работой и местонахождении некоторых банд, т.е. оперирующий в Чугуевском уезде отряд атамана КОЧУБЕЯ, который прибыл из Екатеринославской губернии два месяца тому назад, сформированный за кордоном. Отряд хорошо снабжен, вооружен и насчитывает до 300 всадников. Названный отряд находится в селе Печенуги³⁸ и прилегающих селах. переброска отряда КОЧУБЕЯ из Екатеринославской губернии происходила при поддержке Харьковского Комитета (снабжали документами и переправляли куда следует). Резерв отряда КОЧУБЕЯ находится в Зелено-Колоденском хуторе. Кроме этого, командир Чугуевского караульного батальона снабжает банды нужными документами и знает за Харьковскую организацию.

³⁶ Так у тексті.

³⁷ Так у тексті.

³⁸ Так у тексті, ідеться про с. Печеніги, нині Чугуївського району Харківської області.

2-го ноября сотрудники посетили ЮРЧЕНКО, куда зашли к нему на кооперативные курсы, где встретились с ГАЛЬЧЕНКО и ВОДОТЫКОЙ, откуда все вместе отправились на квартиру брата ЮРЧЕНКО – Марка ЮРЧЕНКО (Подольский переулок, № 21, кв. 18, дом во дворе, это конспиративная квартира Харьковского Комитета). Придя к ЮРЧЕНКО, через некоторое время начался разговор за работу Комитета, где первоначально сделал доклад пан полковник ТРОФИМЕНКО (сотрудник ВАСИЛЬЕВ) о положении на Украине и работе за кордоном, чем ВОДОТЫКА, ГАЛЬЧЕНКО и ЮРЧЕНКО остались очень довольны, и ЮРЧЕНКО начал делать доклад о работе Харьковского комитета, который выразился в следующем: Харьковский Комитет возглавляет ВОДОТЫКА, ЮРЧЕНКО, ГАЛЬЧЕНКО и ЛОБОДОВСКИЙ, членами которого являются: 1) профессор ДАЛЕНКО. 2) профессор ХОДКЕВИЧ, проживающий в селе Дергачи. 3) Галя ДЕМЧЕНКО, жена капитана ДЕМЧЕНКО. 4) Подруга Гали ДЕМЧЕНКО – Нина. 5) Неизвестная барышня, у которой с ведома ЛОБОДОВСКАГО хранится архив, неизвестная является служащей для связи организации. 6) ЧЕРНЯВСКИЙ, курсовой офицер школы Червонных старшин, бывший петлюровский казак Богдановского полка, который является связывающим звеном школы с организацией (ЧЕРНЯВСКИЙ коммунист, вошел в партию с целью получить доверие). 7) ЦИБЕНКО, Красные кавкурсы, бывший начальник обоза 6-ой Запорожской дивизии, который является связывающим звеном курсов с организацией. 8) ГОНЧАРЕНКО Петр, личный секретарь начальника санчасти Главковерха Украины, который снабжает документами организацию, дает различные сведения военно-оперативного характера, которые он достает у какого-то знакомого из Оперчасти Штаба. Кроме того, ГОНЧАРЕНКО добыл уже приказы Реввоенсовета Республики и передал ЛОБОДОВСКОМУ. ГОНЧАРЕНКО бывший офицер Слободского коша. 9) сотрудница – агент ВУЧК ГАЛДЫБИНА, дочь генерала и племянница Врангеля, имеет связь с организацией только через Юрченко. Галина Голдыбина, член Курской белой организации, связанной с Москвой. Галдыбина, как рассказал ЮРЧЕНКО, просила последнего начать активную работу банд в Харьковской губернии для отвлечения внимания Красных, дабы дать этим возможность вести работу в Курске и Москве, так как она ведется. По словам Галдыбиной, работа в Курске и Москве происходит очень хорошо. 10) МЕТЕСЕНКО,

делопроизводитель Административной части стола личного состава в Южном Округе Путей сообщения, который возглавляет имеющуюся в округе ячейку. 11) ПОСПЕЛОВ, слушатель Агрономического института, возглавляет имеющуюся ячейку в институте. Поспелов бывший офицер 6-й Запорожский дивизии. Кроме этого, ПОСПЕЛОВ имеет в институте 10 активных членов. 12) ЛОБОДОВСКИЙ, студент 4-го курса Х[арьковского]Т[ехнологического]И[нститута] и делопроизводитель института, который возглавляет ячейку в институте. Кроме того, как член Харьковского Комитета, играет крупную роль в Харьковском центре и является Начальником разведывательного отдела Комитета, у которого хранится архив организации, штампы, печати и переписка. ЛОБОДОВСКИЙ производит заказы штампов и печатей, а также изготавливает воззвания, которые и распространяет. ЛОБОДОВСКИЙ страшно осторожен, конспиративен и очень ценный работник для организации. Кроме этого, по некоторым данным, как удалось выяснить от ЮРЧЕНКО, три дня тому назад ЛОБОДОВСКИЙ уехал на станцию Мерефа за документами для сотрудников и получением заказанных печатей для организации, но как будто бы он арестован, за которого организация особенно не беспокоится, так как он не глуп, тверд и сказать за организацию ничего никому не скажет. ЛОБОДОВСКИЙ держит связь с профессором ХОДКЕВИЧЕМ. Кроме этого, у ЛОБОДОВСКОГО есть два знакомых в органах ЧЕКА, которые дают нужные справки, как за арестованных, так и за расстрелянных. 13) МИЩЕНКО, слушатель Медицинской академии, бывший офицер Богдановского полка, который возглавляет имеющуюся в Медакадемии ячейку. После этого Юрченко указал лиц, с которыми организация имеет связь:

- 1) Следователь ВУЧК КУКСА, который дает организации всевозможные справки только за деньги, но в организации не состоит.
- 2) Сотрудница из органов ЧЕКА, проживающая по Оренбургской улице (еврейка, имеющая связь только с Водотыкой).
- 3) Во всех уезд-милициях Харьковской губернии и в городе Харькове есть свои люди.
- 4) Электрическая станция города Харькова, где есть пять активных видных работников.
- 5) Кооперативные курсы, где имеется ячейка в 50 человек, из них 20 активных; во главе ячейки стоят ВОДОТЫКА и ЮРЧЕНКО.
- 6) В разных местах города Харькова организация имеет 150 человек бывших петлюровских и врангелевских офицеров,

которых организация предполагает использовать как кадр (при перевороте). 7) В Валковском уезде находится атаман ГАРБУЗ, который и связан с организацией. Кроме этого, в уездном Земотделе есть члены организации. 8) Помощником атамана ГАРБУЗЕНКО³⁹, где имеется отряд, который насчитывает до 2000 штыков; отряд пока пассивен. 9) ПЕРЕТЯТКО, в Волчанском уезде, который служит в Сельспилке. Перетятко, бывший Командир Слободского полка. В настоящее время имеет отряд, активно пока не выступает. 10) ВЫЙНИК, в городе Старобельске, атаман отряда, отряд которого распущен и в нужный момент может быть готов к выступлению. 11) БРОВКО на Юге Харьковщины, ныне оперирующей в Харьковской и Екатеринославской губерниях. 12) ОНИЩЕНКО, Изюмский уезд, имеет отряд, но активно не выступает. 13) КОЧУБЕЙ, Чугуевский уезд, имеет отряд до 300 сабель. В настоящее время действует активно. 14) Атаман ТКАЧ, станция Фундуклеевка, Александровский сахарный завод (ТКАЧ, бывший интендант 6-ой Запорожской дивизии). 15) ЛАЗАРЕНКО, бывший полковник Богдановского полка, служит в Укоспилке города Полтавы, который знает о местонахождениях банд, оперирующих в Полтавской губернии. 16) Агент Особого Отдела в Харькове, который работает в Мереве, снабжает организацию документами, через Лободовского⁴⁰.

³⁹ Так у тексті.

⁴⁰ Повстанський рух на Харківщині у 1920–1922 рр. мав широкий розмах, але мало досліджений. Згідно офіційних даних, викладених у звіті ГПУ УСРР, станом на 1 січня 1922 р. на Харківщині малися такі партизанські загоны: «В Харьковской губернии: Гайворонского – 25 чел., Кучма – 8 чел., Чапило-Ратченко – 19 чел., Белецкого – 10 чел., Колодия – 12 человек, Слона – 8 человек». На іншій сторінці цього ж видання, у розділі про боротьбу із повстанцями у січні 1922 р., зазначено: «Так, в Харьковской губ. добровольно сдаются банда Гайворонского, во главе с атаманом и 11 бандитами, банда Ильи Колодия с 6-ю бандитами и ликвидируется банда Слона». Див.: УССР. Государственное политическое управление. Отчет о полугодовой деятельности (Январь – июнь 1922 г.). – Харьков, 1922. – С. 65, 67. Нарешті, у підсумковому розділі «Петлюровские ячейки на Левобережье» зазначено: «В Харьковской губернии за этот период ликвидированы: а) подпольная организация Кияшко, насчитывавшая до 100 членов, б) петлюровская организация Борисенко и в) банды – Белицкого, Слона, Гайворон-

В дальнейшем докладе ЮРЧЕНКО указал, что организация существует только полтора года и ввиду плохой связи с центром работа велась без всякого плана, на свой риск. Например, в апреле месяце [19]20 г. при наступлении Польско-Петлюровской армии на Киев, ЮРЧЕНКО с повстанцами выступил по направлению к Полтаве, для помощи наступающим войскам с Киева, но ввиду плохой связи ничего не получилось. После этого Комитет начал вести организационную работу, т.е. налаживать связь с атаманами банд, что и было достигнуто. Кроме этого, Комитету удалось сформировать в Харькове свой отряд в 30 человек, который занимался налетами на поезда и сахарные заводы, чем добывались средства на работу Комитета. В этой банде участвовал и ЮРЧЕНКО. Через некоторое время ЮРЧЕНКО, ВОДОТЫКА и ГАЛЬЧЕНКО поступили на службу в Штаб ВОХР⁴¹, для разложения частей, что ими было достигнуто, а отряд свой переправили к атаману ТКАЧУ, Александровский сахарный завод при станции Фундуклеевка, где Ткач всех устроил на службу.

ТКАЧ всегда наготове и в нужный момент может выступить. Перейдя, докладчик ЮРЧЕНКО⁴² о работе атаманов с отрядами указал, что таковые пока держатся пассивно, ввиду наступления холодов, и ведут подготовительную работу в уездах и селах по месту своего нахождения, центром каждого атамана является Просвита. После окончания доклада ЮРЧЕНКО, сотрудником ПЕТРОВСКИМ был задан вопрос, как быть с деньгами, т. е. на имя кого передавать деньги из центра и присылать связь. В это время Юрченко ответил, что казначеем Комитета являюсь я и предложил деньги высылать на его имя, связь также, так как он среди организации пользуется большим авторитетом, доверием и хорошо осведомлен о ходе всей работы.

После этого доклад ЮРЧЕНКО закончил и сотрудники начали, а в особенности сотрудник ВАСИЛЬЕВ, как петлюровский полковник

ского, Колодия, Приходько и Сытника». Див.: УССР. Государственное политическое управление. Отчет о полугодной деятельности (Январь – июнь 1922 г.). – Харьков, 1922. – С. 71.

⁴¹ ВОХР – Войска внутренней охраны республики (рос.), згодом були розформовані і передані до складу військ ВЧК.

⁴² Так у тексті.

из Штаба Главковерха войск Петлюры, начал настаивать о немедленном изготовлении документов, так как ему необходимо 3/Х1 в 6 часов 20 минут вечера выехать в Киев для дальнейшей работы, на что Юрченко и остальные согласились и Юрченко велел зайти к 3-м часам к нему на квартиру, где будут вручены документы. Перед этим членами организации были даны сотрудникам 50.000 рублей командировочных для поездки в Киев.

3-го ноября в 3 с половиной часа дня сотрудник ПЕТРОВСКИЙ зашел к ГАЛЬЧЕНКО в Губоткомхоз за получением документов, но так как документов Хоперский не успел напечатать, почему поездку пришлось отложить до 4/Х1 к поезду, идущему в 10 ч. 20 мин. утра (Хоперский имеет машинистку в Губоткомхозе, которая печатает документы, машинистка является членом белой организации). После этого ГАЛЬЧЕНКО пригласил сотрудника ПЕТРОВСКОГО проделать одно дело; впоследствии оказалось, что ГАЛЬЧЕНКО заготовил фиктивное требование, которое передал сотруднику ПЕТРОВСКОМУ, инструктировал сотрудника, как это все сделать, на что сотрудник согласился и сделал следующее: получив от Гальченко фиктивное требование за № 1697 Харьковского Губоткомхоза на получение для Сумского Откомхоза 4-х пудов гвоздей, 10 водомерных стекол и 12 напильников. Названные вещи сотрудник ПЕТРОВСКИЙ получил и передал ГАЛЬЧЕНКО, вещи хранятся на квартире ГАЛЬЧЕНКО. В шесть часов вечера сотрудник ПЕТРОВСКИЙ вместе с ГАЛЬЧЕНКО посетили Политехникум, где встретились с Юрченко, который сообщил, что документы будут готовы 4/Х1, когда можно будет и уехать. Затем рассказал за арест ЛОБОДОВСКОГО, который арестован в Мерефе и привезен уже в г. Харьков, о чем Юрченко узнал от прибывшего с Мерефы курьера.

После этого Юрченко начал спешить, так как, по его словам, он идет к ГАЛДЫБИНОЙ, сотруднице ВУЧК, которая вызвала Юрченко к себе к 9-ти часам вечера. Перед уходом Юрченко условился с сотрудником ПЕТРОВСКИМ, что в 9 часов утра он будет на вокзале у большого подъезда, где встретит сотрудников, передаст документы для поездки, укажет адреса для явки в Киеве и Полтаве и вручит сотруднику ВАСИЛЬЕВУ харьковскую явку.

4 Ноября в 9 часов утра сотрудники отправились на станцию, где встретились с ЮРЧЕНКО, после встречи сотрудников ВАСИЛЬЕВ

начал вести разговор, уверяя ЮРЧЕНКО, что ЛОБОДОВСКИЙ будет немедленно освобожден, так как следователем уже все сделано и что опасности от ареста ЛОБОДОВСКОГО нет никакой. ЮРЧЕНКО похвалил сотрудника и сказал, что теперь то подозрение, которое было у ЮРЧЕНКО к сотруднику отпало, но между прочим сказал, что задержка в освобождении ЛОБОДОВСКОГО страшно тормозит работу, так как ЮРЧЕНКО без ЛОБОДОВСКОГО, как без рук. После этого ЮРЧЕНКО сотруднику ВАСИЛЬЕВУ вручил 2 конверта с документами на имя ВАСИЛЬЕВА и ПЕТРОВСКАГО, выданные Харьковским главным военным госпиталем, и сказал следующие адреса: в г. Киеве, Бибиковский бульвар, д. №77-а, квартира 5, Анастасия Федоровна САУТЕР, которой Юрченко советовал при первой встрече сказать про знакомство с Яковом КОТЫЛЕВЕЦ⁴³, бывшим штабс-капитаном в старой армии и помощником командира Дорошенковского полка Петлюровской армии, и за капитана Вениамина ДЕМЧЕНКО, уехавшего из Харькова в Винницу.

После этих рассказов САУТЕР даст информационные сведения за работу в Киеве и свяжет с Киевскими работниками и организацией. Кроме этого, ЮРЧЕНКО дал маленькое пояснение, что штабс-капитан КОТЫЛЕВЕЦ был командиром Харьковского отряда, направленного к атаману ТКАЧУ. Вместе с коим перешел и КОТЫЛЕВЕЦ.

За Полтаву ЮРЧЕНКО сказал следующее: явиться к полковнику ЛАЗАРЕНКО, который познакомит с СОЛОГУБОМ, бывшим Начальником петлюровской дивизии, которые дадут исчерпывающую [информацию] за Полтавскую губернию и т. д.³². Из дальнейших разговоров выяснилось, что атаман ТКАЧ занимает службу в Александровском сахарном заводе и занимает должность помощника директора завода, который держит связь с ближайшими атаманами. После этого упомянул за ЛОБОДОВСКОГО, что если не удастся его освободить, то ГАЛДЫБИНА, сотрудница ВУЧК, завтра 5/Х1 пойдет к старшему следователю и все устроит.

На вопрос сотрудника, куда присылать доклады и связь, ЮРЧЕНКО указал свой адрес: Холодная гора, Церковный переулок д. № 15 к в.-, где он живет с женой капитана Демченко. В случае его перехода на другую квартиру указал Молочную и передал сотруд-

⁴³ Так у тексті.

нику явку, по которой будут являться для связи из Киева. После этого Юрченко купил сотрудиникам билеты, всадил в вагон, расцеловались, Юрченко заплакал, пожелал хороших успехов в работе, и сотрудиники уехали.

Начальник 3-го отделения Особого Отдела В.У.Ч.К.

" " ноября 1921 года, г. Харьков.

*ГДА СБ України, ф. 13, оп. 1, спр. 427, т. 3, ч. 3,
арк. 1–12. Копія. Машинопис.*

REFERENCES

1. Hanitkevych, Ya. V. (2019). Mischenko Mykhajlo. In *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* (Vol. 21). Kyiv: Naukova dumka: <https://esu.com.ua/article-68087>. [In Ukrainian].
2. Tynchenko, Ya. (2011). *Oficerskij korpus Armii UNR*. Vol. 1. Kyiv. [In Ukrainian].
3. Tynchenko, Ya. (2017). Heneral Halkin: spovid' vid pershoi osoby. In Ya. Tynchenko. *Lytsari Zymovykh pokhodiv. 1919–1922 rr.* (pp. 333–357). Kyiv : Tempora. [In Ukrainian].
4. Tynchenko, Ya. (Comp.). (2020). *Vijna Ukrainy proty Radians'koi Rosii u 1920 rotsi*. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].
5. Tynchenko, Ya. Vid (2019). «Arsenalu» do Solovkiv: dolia otamana Omeliana Volokha ta joho chervonykh hajdamakiv. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 1 (51), 98–301. doi: <https://doi.org/10.15407/vuchk2019.01.286>. [In Ukrainian].

Tynchenko Ya. The case of «Kharkiv petlurivska organisation»: a mysterious history of the starshynas of Bohdana Hmelnytskoho regiment

The article aims to expose the bodies of the GPU of the Ukrainian SSR's recruitment mechanisms for active participants in the armed struggle against the Soviet authorities in order to further use them in provocations against former UPR Army soldiers and the identification of Ukrainian resistance. The paper also looks at the subsequent lives of those who lived in the USSR in the 1920s, were involved in GPU investigation cases,

and eventually found themselves forced to emigrate to the USA for unknown reasons.

The methodology is founded on the ideas of historicism, scientificity, and thorough examination of archival sources. Chronological, comparative, search, and genealogical methods were used to solve the research challenge.

Conclusions. All former active participants in the military struggle for the independence of the Ukrainian People's Republic who were compelled to stay in the USSR were closely watched by the Cheka-GPU bodies. The GPU extensively recruited former UPR Army veterans as agents to disclose their genuine feelings, attitudes, and any anti-Soviet schemes and intentions. The GPU organized provocations by setting up "accidental" meetings between agents and conceivable members of the Ukrainian armed insurgency. This encouraged candid discussions between the two groups and sparked the formation of fictitious anti-Soviet organizations. In the fall of 1921, the so-called "Kharkiv petlyurivska organization" was one such operation. It was started by GPU agents and UPR Army veterans Petrovskyi and Trofymenko (Vasilyev).

The operation targeted the former officers of the Bohdan Khmelnytskyi-named 1-st Ukrainian Cossack Regiment and other UPR Army soldiers who resided in the oblasts of Kharkiv and Poltava and refused to accept the Soviet government's victory.

The Security Service of Ukraine's Sectoral State Archive only contains a summary report on the "investigation" of this case; the operation's conclusion is unclear. Since 1921–1922, the fate of the vast majority of those involved in the alleged "Kharkiv petlyurivska organization" case has been unclear. They then did not show up in any of the GPU-NKVD's accounting or investigating files, specifically from 1925 to 1938.

Simultaneously, two individuals who were involved in the case of the so-called "Kharkiv petlyurivska organization" – Professor of medicine Mykhailo Mishchenko and former Bohdan Khmelnytskyi regiment commander Stepan Lazurenko – arrived in Germany in the 1940s and subsequently immigrated to the United States, where they were influential among the Ukrainian migrants. Mykhailo Mishchenko rose to prominence in the scientific community as a psychiatrist, Stepan Lazurenko became a memoirist, and a significant figure in Ukrainian veteran organizations. However, none of them ever brought up the case of the alleged "Kharkiv petlyurivska organization" while they were in exile, nor did they discuss their fellow soldiers from the 1-st Bohdana Khmelnytskoho Ukrainian Cossack Regiment and other UPR Army units that were also mentioned in the report on this case. Thus, the following questions are still unanswered: what happened to the people in the alleged case? Why is there nothing regarding the "Kharkiv Petlyurivska organization" in the SBU's Branch State Archive or other Ukrainian archives? Who were

Stepan Lazurenko and Mykhailo Mishchenko in real life, and what was their function in the United States?

The relationship between Soviet intelligence and penal agencies and members of the so-called Second Wave of emigration has not yet been covered in the scientific literature and seems to be awaiting further investigation. One of the earliest attempts to bring up this problem is this article.

Keywords: GPU of the Ukrainian SSR, Army of the Ukrainian People's Republic, 1-st Bohdana Khmelnytskoho Ukrainian Cossack Regiment, Ukrainian emigration, Stepan Lazurenko, Professor Mykhailo Mishchenko.